

van hall
larenstein

university of applied sciences

HET DIERMUSEUM

OVER DE RELATIE TUSSEN MENS EN DIER

Leeuwarden
Fryslân
2018

Culturele
Hoofdstad
van Europa

Leeuwarder Dierenroute

een stadswandeling langs dierenbeelden en ornamenten

LEEWARDEN ALS DIERENMUSEUM

Er zijn in Nederland maar weinig plaatsnamen met een dier in de naam. Leeuwarden is er daar één van. Het woord 'leeuw' verwijst echter niet naar een dier, maar naar 'luwte'. In combinatie met het woord 'werd' wat 'terp' of 'dorp' betekent, heeft de naam Leeuwarden waarschijnlijk als betekenis 'dorpen in de luwte'.

Desalniettemin hebben Leeuwarden én Friesland een nauwe relatie met dieren. Zo is er de koe die nauw verwant is met de ontstaansgeschiedenis van Friesland. Het land met zijn grote grasvlakten was gunstig om koeien te laten grazen. Hierdoor waren melkveehouders de eerste mensen die zich vestigden in Friesland rond 3400 vóór Christus.

Het Friese paard is een ander iconisch dier voor Friesland. Dit is een van de oudste inlandse paardenrassen dat al sinds de Middeleeuwen tot in de vorige eeuw werd gebruikt tijdens oorlogen en als werkkracht op boerderijen.

En dan is er nog de walvis. In Friesland zijn diverse walvisbotten gevonden bij terpopgravingen. In de terpentijd betekende een gestrande walvis een welkome aanvulling op het voedsel. Daarnaast gebruikten de terpbewoners het skelet als grondstof voor allerlei werktuigen.

Deze dierenroute leidt je langs kunst met deze drie diersoorten, maar toont ook vele andere dieren zoals vissen, vogels, kikkers, varken en zelfs het fabeldier de feniks. Je kunt ze zien in de vorm van beelden, ornamenten en gevelstenen.

Veel wandelplezier!

Tjalling Huisman
Domeindirecteur Animals and Business
Hogeschool Van Hall Larenstein

START: NS STATION LEEUWARDEN

De Leeuwarder Dierenroute is een wandeling van 4 km door het centrum van Leeuwarden. Je kunt de route inkorten tot iets minder dan 3 kilometer, of de route uitbreiden met 1 km om de koe te zien die is afgebeeld op de voorkant van deze dierenroute en/of met 1 km om een grote grutto te zien.

De route start bij het NS station Leeuwarden waar je in de stationshal meteen de eerste dierenkunst al ziet. Op de kaart is de route met de kleur blauw ingetekend.

1. Stationshal (1864)

Stationsplein 1

Het stationsgebouw dateert uit 1864 en is gebouwd door Karel Hendrik van Brederode (1827 - 1897). In 1904 werd de centrale stationshal omgebouwd en werden er Jugendstil decoraties aangebracht. Aan één kant zie je tegeltableaus van twee uilen en een vleermuis. Deze dieren symboliseren het bewuste en het onbewuste binnen de Jugendstil, omdat deze dieren in twee werelden thuis zijn, die van de dag en die van de nacht.

Aan de andere kant zie je tegeltableaus van twee uilen en het wapen van Nederland. Daarnaast zie je leeuwen in het wapenschild van Leeuwarden en in het wapenschild van de provincie Friesland.

DE LEEUW IN DE WAPENKUNDE

De leeuw wordt gezien als de koning der dieren en komt daarom het meeste voor in de Europese wapenkunde. De leeuw symboliseert onder andere kracht, moed, (koninklijke) macht en waakzaamheid. Tijdens deze wandeling zul je regelmatig wapenschilden met leeuwen tegenkomen.

Het **wapen van Nederland**: de leeuw is afgebeeld met een zwaard en een pijlenbundel. De leeuw is afkomstig uit het wapen van het Huis Nassau. Het zwaard en de pijlenbundel zijn afkomstig van de statenleeuw in het wapen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588 - 1795). De pijlen staan symbool voor de zeven provinciën en symboliseren samenwerking.

Het **wapen van de provincie Friesland**: twee boven elkaar geplaatste lopende gouden leeuwen met een blauwe achtergrond. De zeven liggende, gouden blokjes staan voor de zeven Friese (middeleeuwse) Zeelanden (West-Friesland, Westergo, Oostergo, Hunsingo, Fivelgo, Emsingo en Jeverland)

Het **wapen van Leeuwarden**: een staande gouden leeuw met een blauwe achtergrond (soms met een naar binnen gekrulde staart).

Verlaat het station via de hoofdingang aan de centrumzijde, steek de Stationsweg voor je over en loop naar rechts tot aan de kruising met het Zuiderplein. Steek de kruising recht over naar de Oostergoweg en loop nog een paar meter rechtdoor tot je aan je linkerkant op een gevel een graffiti-kunstwerk ziet.

2. Us Mem seit: Duurzaamheid (2010)

Klaas Lageweg, nabij Oostergoweg 1

Dit graffitikunstwerk is vernoemd naar het bronzen standbeeld van een koe, 'Us Mem' (onze moeder), dat is afgebeeld op de voorkant van deze route en die je bij nummer 28 kunt zien. Het kunstwerk is gemaakt in opdracht van de gemeente Leeuwarden om een muur te verfraaien. De afbeelding moest aansluiten bij het duurzaamheidsbeleid van de stad. Daarom zijn in het kunstwerk verschillende duurzame elementen verwerkt, zoals de stekker aan het einde van de staart van de koe en een windmolen.

Keer terug naar de kruising. Je kunt er nu voor kiezen om de route met 1 km te verlengen om een grote grutto gemaakt van wilgentenen te zien. Ga hiervoor bij het kruispunt linksaf en over de spoorweg de Schrans op. Ga bij Schrans nr. 29 naar links richting de rivier de Potmarge. Ga rechts het Potmargepad op (pas op dit is een fietspad!). Blijf langs de rivier lopen tot aan de kruising met het Mariëburgpad en ga hier rechts. Loop tot de houten brug die naar hogeschool Van Hall Larenstein leidt en kijk dan naar links voor de grutto. Keer daarna terug naar de kruising bij het kunstwerk 'Us Mem seit: Duurzaamheid'.

Indien je de grutto niet wilt zien, ga je op de kruising naar rechts, naar het Zuiderplein. Na ongeveer 100 meter steek je het Zuiderplein over (ter hoogte van Zuiderplein 31) en vervolg je de route naar rechts en steek je de brug over. Op de pylonen van de brug staan reliëfs met leeuwen. Zie punt 4.

3. Grutto (2017)

Langs het Potmargepaad

De grutto of in het Fries, de skries, is de eerste van een reeks beleeftkunst die in het potmargegebied geplaatst werd. Deze grutto is vervaardigd uit wilgentenen en staat symbool voor het lectoraat Weidevogels dat onderdeel is van hogeschool Van Hall Larenstein dat achter de grutto ligt.

4. Leeuwen op Wirdumer Poortsbrug (1940)

Ida Baanders-Kessler, Wirdumer Poortsbrug

Op de pylonen van deze brug staan het wapen van Leeuwarden en het wapen van Friesland. Ze symboliseren de verbinding tussen stad en provincie.

Loop verder (over de Wirdumerdijk) tot aan het grote gebouw links, de voormalige Beurs.

5. Voormalige Beurs (1880)

Thomas Romein (architect), Wirdumerdijk 34

Vanaf 1880 bevond zich in dit gebouw de Beurs die onderdak bood aan de zuivelwaag en de graanhandel. De functie van de Beurs verdween door de opkomst van de zuivelindustrie en de veranderende organisatie van de agrarische handel.

Bovenaan de gevel is het wapen van Leeuwarden aangebracht. In de bogen van de bronzen deuren aan de voorkant van het gebouw kun je leeuwen zien waarvan enkele het wapen van Friesland vasthouden. Ook het wapen van Leeuwarden is er meerdere keren afgebeeld.

Verder zijn er ornamenten aanwezig die bewijzen dat het gebouw vroeger een Beurs was. Zo is de caduceus, de staf van de Romeinse handelsgod Mercurius, afgebeeld boven elke poort. De staf kun je herkennen aan de verstrengelde slangen en de twee vleugels. De caduceus symboliseert als geheel vrede, bescherming, genezing en eenheid. De slangen staan voor alle tegengestelde principes die een rol spelen in het universum: mannelijk-vrouwelijk, zon-maan, ziel-geest. De staf zelf staat voor de as tussen hemel en aarde, boven en beneden.

Tegenover de voormalige Beurs staat een grote fontein. Dit is de Mercuriusfontein.

6. Mercuriusfontein (1923)

Gustav Adolf Bredow (1875 - 1950), Wirdumerdijk

De Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (VVV) schonk in 1923 deze fontein aan de stad Leeuwarden. De Mercuriusfontein staat symbool voor de bronnen van welvaart van Leeuwarden en omgeving.

De vier beelden symboliseren de landbouw (vrouw met sikkel), veeteelt (man met stier), visserij (vrouw met vis) en handel (man op een boot).

De vier kinderen houden waterspuwende dieren vast (salamander, schelp, kikker en vis). Bovenop de fontein staat de Romeinse god Mercurius, god van de handel.

Vervolg de weg langs het water langs de Nieuweweg. Recht voor je, op de hoek met de straat Weaze, staat links de voormalige Friese Bank.

7. Voormalige Friese Bank (1921)

Geert Stapenséa (1877 - 1948), Nieuweweg 3

Dit gebouw van de voormalige Friese Bank is gebouwd in Amsterdamse Schoolstijl. Boven de entree zie je twee gevelornamenten met boeken die worden geflankeerd door twee uilen. De opschriften in de boeken 'Dant fidem bonus' en 'Digni fide bonorum' betreffen een citaat van Cicero: "Zij geven vertrouwen aan de goeden, en zij zijn het vertrouwen van de goeden waard." De uilen staan hier symbool voor wijsheid. Bovenaan iedere lange regenpijp zijn kikkers (waterdieren) ter decoratie aangebracht.

Loop verder tot aan de brug en ga links het Blokhuisplein op. Aan de overkant van de straat zie je De Blokhuispoort, de voormalige gevangenis van Leeuwarden. Ga bij Blokhuisplein 24 links en dan rechtdoor de Ossekop in. Bij Ossekop 3 zie je tegen de gevel een gevelsteen met een man met stier.

8. Man met stier (1615)

Ossekop 3

Op deze gevelsteen zie je een man die een stier met een touw aan de hoorns leidt. Dit herinnert aan een slachthuis. Vermoedelijk komt de gevelsteen oorspronkelijk van een pand in Sneek. De gevelsteen werd in 1951 naar de Ossekop verplaatst.

Op deze route kom je diverse gevelstenen tegen. Ze ontstonden in de tweede helft van de 16^e eeuw en werden tot de 18^e eeuw gebruikt als 'huisteken', omdat er nog geen huisnummers waren. De gevelstenen bevatten een afbeelding en/of tekst die iets over het huis, de bewoner of zijn beroep of herkomst zegt. Na de invoering van huisnummers, begin 19^e eeuw, zijn veel gevelstenen verloren gegaan.

Ga aan het einde van de Ossekop links de Oude Oosterstraat in en dan rechts de Groentemarkt op. Loop tot aan Groentemarkt 1 waar een kat tegen de gevel zit.

9. De Vergulde Cath (1654)

Groentemarkt 1

In het verleden heette dit pand de 'De Vergulde Cath'. De steeg naast het pand werd vroeger de Spoocksteeg genoemd en dat duidt erop dat het vroeger niet altijd een fijn steegje was. Het lag in de omgeving van de Brol, een stadsgedeelte van Leeuwarden, waar volgens een stadslegende

in vroegere tijden, katten dansten. De katten werden verjaagd door boze bewoners. Het beeld van de kat herinnert hier waarschijnlijk aan.

Vervolg de straat langs het water (Over de Kelders geheten) tot aan het beeld van Mata Hari uit 1976 (gemaakt door Suze Boschma-Berkhout 1922 - 1997) en ga voor dit beeld rechts de smalle Caprianussteeg in. Recht voor je zie je een gevelsteen met de leeuw van Nederland. Ga vervolgens links en dan rechts de Korfmakersstraat in. Je loopt nu op het voormalige post- en telegraafkantoor in de Tweebaksmarkt af. Rechts van je is het rijkversierde gebouw van het provinsjehûs.

10. Provinciehuis

Tweebaksmarkt 52

Het provinciale bestuur van Friesland is al sinds 1580 in dit gebouw gevestigd. Het gebouw is diverse keren verbouwd en uitgebreid. Aan de voorzijde van het gebouw is bovenin het fronton het gerestaureerde authentieke bekroonde wapen van Friesland te zien dat wordt geflankeerd door twee leeuwen.

11. Voormalig Post en Telegraafkantoor (1905)

Tweebaksmarkt 23 en 25

Op het dak van het voormalig Post en Telegraafkantoor dat is gebouwd door architect C.H. Peters (1847 - 1932) staan twee beeldhouwwerken van

leeuwen met elk een schild. De ene leeuw houdt een schild met het bouwjaar vast (1905), de andere leeuw het wapenschild van Nederland.

Ga aan het einde van de Korfmakersstraat links en loop naar Tweebaksmarkt 48 waar een monumentaal pand in Jugendstil stijl staat, 'De Utrecht'.

12. De Utrecht (1904)

Joseph Mendes da Costa (1863 - 1939), Tweebaksmarkt 48

Dit is het voormalige bijkantoor van de levensverzekeringmaatschappij 'De Utrecht'. Nu bevindt zich er het kleinste Jugendstil theater van Europa. Op het dak staat een sculptuur van vier pelikanen. In de christelijke kunst symboliseert de pelikaan opoffering en naastenliefde. Eigenschappen waar de levensverzekering zich mee identificeerde. Verder staan er leeuwen op de twee gevelstenen op de voorgevel. Links flankeren de leeuwen het wapen van Utrecht, rechts het wapen van Leeuwarden.

Loop verder tot aan Tweebaksmarkt 28 waar een apotheek zit.

13. Apotheek (1895)

Tweebaksmarkt 28

In het beeldhouwwerk op de gevel van deze apotheek zijn links en rechts van de drie putti (mollige kinderfiguren) verschillende diersoorten te zien, v.l.n.r. een salamander, een slang, een uil, een haan, opnieuw een slang en een kameleon.

Deze dieren zijn ook bekend als apothekerssymbolen. De symbolen verwezen vaak naar exotische ingrediënten en rariteiten die zouden werken tegen verschillende kwalen. In Europa liet men bijvoorbeeld een salamander drie keer over de kousenband kruipen tegen koorts. Maar de salamander heeft ook een symbolische functie vanwege zijn vermeende vuurbestendigheid. Daarmee werd de salamander een symbool van zuiverheid. De slangen staan symbool voor gezondheid, genezing en levenskracht, vanwege het feit dat ze kunnen vervellen. De uil op een papaver symboliseert hier wederom wijsheid. Ook de haan kan symbool staan voor wijsheid, maar verwijst hier mogelijk ook naar waakzaamheid. Binnen de volksgeneeskunde werden zowel de uil als de haan (of delen van de dieren) voor verschillende toepassingen gebruikt. Voorbeelden hiervan zijn de as van verbrande ogen van de oehoe (een uilensoort) dat oogziekten zou genezen en het bloed of de kam van de haan dat zou helpen bij het krijgen van melktanden. De kameleon symboliseert hier waarschijnlijk verandering en verrijzenis, maar kan ook verwijzen naar de wisselvalligheid der tijden.

Loop verder, steek de Koningstraat over en kijk rechts waar een groot, oud gebouw staat, de voormalige kanselarij.

14. Voormalig kanselarij (1571)

Bartholomeus Janszoon (bouwmeester), Turfmarkt 13

In deze voormalige kanselarij bevond zich sinds 1571 het Hof van Friesland dat toen het hoogste bestuurlijke en rechtsprekende orgaan van Friesland was. Het wapen van Friesland hangt boven de toegangspoort en aan de voorkant van de trappen waar het wordt geflankeerd door twee leeuwen. Op het bordes houden vier stenen leeuwen elk een wapenschild vast van de kwartieren van Friesland: v.l.n.r. Zevenwouden, Oostergo, Westergo en de Friese elf steden.

Bovenaan in de trapgevel staan nog negen symbolische beelden. Het bovenste beeld, een mannenfiguur, stelt de goddelijke voorzienigheid voor (Providentia Dei). Deze draagt een pauselijk tiara op het hoofd. In zijn linkerhand draagt hij de rijksappel als machtsteken van god die regeert en in zijn rechterhand de scepter van het wereldbestuur. De andere acht beelden zijn vrouwenfiguren. Aan de linkerkant staan van boven naar beneden: gerechtigheid (godin Justitia), geblinddoekt met zwaard en weegschaal; naastenliefde (godin Caritas) met kind; hoop (godin Spes) met anker; geloof (godin Fides) met kruis en boek. Aan de rechterkant staan van boven naar beneden: verstand (godin Prudentia) met spiegel en slang; moed (godin Fortitudo); matigheid (godin Temperantia) met kruik; eendrachtigheid (godin Concordia) met de hoorn des overvloeds.

Kijk nu naar het gebouw links naast de voormalige kanselarij waarop een zwarte bok staat.

15. De bok, it gouden aai en de sân ravens (1995)

Tilly A. Buij en Gerard A. Groenewoud, Turfmarkt 11

In dit gebouw bevond zich voorheen het Fries Museum. Op het dak staat een steenbok op een gouden ei. Op het tegenoverliggende gebouw zit een aantal raven. Samen vormen ze een beeldengroep met de Friese naam 'De bok, it gouden aai en de sân ravens' (in het Nederlands: 'De bok, het gouden ei en de zeven raven'. Betekenis: 'De steenbok die het ei bezit waakt over het cultuurbezit, terwijl de makers ervan (vogels in kleurig gepatineerd verenkleed) argwanend de zaak beloeren.' Zowel de steenbok als de raven komen in Friesland niet voor, maar ze zouden de koppigheid en vrijheidsdrang van het Friese karakter symboliseren.

Loop terug naar de Koningsstraat en ga die in. Aan het einde van de Koningsstraat is links een wit huis met een toren.

16. Kiosk (1898)

Hero Feddema (architect gevel), Voorstreek 32a

Op het fronton van deze voormalige houten kiosk zie je de levensboom of boom des levens, de boom die door God werd geplant in het paradijs samen met de boom van de kennis van goed en kwaad. De boom wordt geflankeerd door twee griffioenen.

Een griffioen is een fabeldier dat uit verschillende dieren is samengesteld. Meestal heeft het dier het lichaam van een leeuw, de kop, vleugels en poten van een arend en de oren van een paard. De griffioenen hier

hebben een zwanenkop. Mogelijk zijn zwanen afgebeeld, omdat ze in Friesland algemeen bekend waren. Vermoedelijk zijn de griffioenen afgebeeld met een beschermende functie ten opzichte van de levensboom.

Ga links de Voorstreek op en loop tot de eerstvolgende brug. Steek de brug over en ga rechtdoor de Minnemastraat in. Sla vervolgens de eerste straat links in, de Poststraat. Direct aan je rechterkant kom je opnieuw een gevelsteen tegen.

17. In De Roode Os

Poststraat 63

Op dit gebouw hangt een gevelsteen met een rode os. Waarschijnlijk bevond zich hier vroeger een vleeshouwerij.

Loop de Poststraat uit. Recht voor je zie je een oude gevelreclame met de tekst 'Wild gevogelte eieren'. Ga rechts de Grote Hoogstraat in, maar kijk eerst nog even naar de gevelsteen 'In De Fette Os' op het huis direct om de hoek links.

18. In De Fette Os (1664)

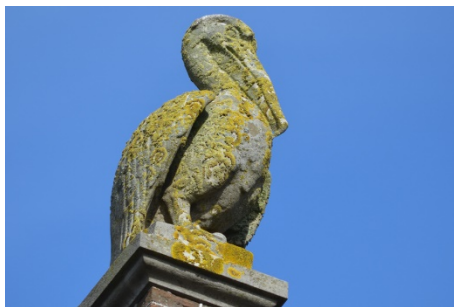
Grote Hoogstraat 14

Ook deze gevelsteen verwijst waarschijnlijk naar een vleeshouwerij die in het pand gevestigd was.

Loop de Grote Hoogstraat uit tot aan de Eewal waar je recht voor je een oude muurreclame ziet met de tekst 'Jasper's ochtendvoeder'. Vanaf dit punt kun je de hoofdroute blijven volgen of de route inkorten. Als je op de hoofdroute blijft ga je rechts de Eewal in. Loop rechtdoor tot aan de eerste straat links, de Huygenstraat, waar je bovenop het gebouw twee pelikanen en een leeuw ziet (zie punt 20).

Je kunt ook nog iets verder de Eewal oplopen om twee dolfijnen te zien op het gebouw van Eewal 86. (zie punt 19).

Als je de route wilt inkorten ga je links het Gouveneursplein op en de eerstvolgende straat links (Sint Jacobsstraat), en lees verder bij punt 34 'In De Ojevaer'.

19. Dolfijnen (1897)

Eewal 86

Dolfijnen worden in de beeldende kunst meestal gebruikt als begeleiders van de Griekse god Poseidon of de Romeinse equivalent Neptunus. Poseidon werd in de Oudheid vooral vereerd in plaatsen waar de zeehandel belangrijk was en in Griekenland. In dit pand bevond zich vroeger een theepakhuis. Thee werd vanuit Azië naar Europa gebracht over zee. De dolfijnen verwijzen hier waarschijnlijk naar de zeehandel.

20. Voormalige kantoorgebouw voor Algemeene Friesche Levensverzekering Maatschappij (1895)

Hendrik Hendriks Kramer (1850 – 1934, architect), Eewal 59

Oorspronkelijk was dit het kantoorgebouw voor de Algemeene Friesche Levensverzekering Maatschappij. In 1914 werd het in gebruik genomen door de Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij. De twee stenen pelikanen op het dak staan opnieuw symbool voor opoffering en naastenliefde. De leeuw op het dak draagt het wapen van Friesland.

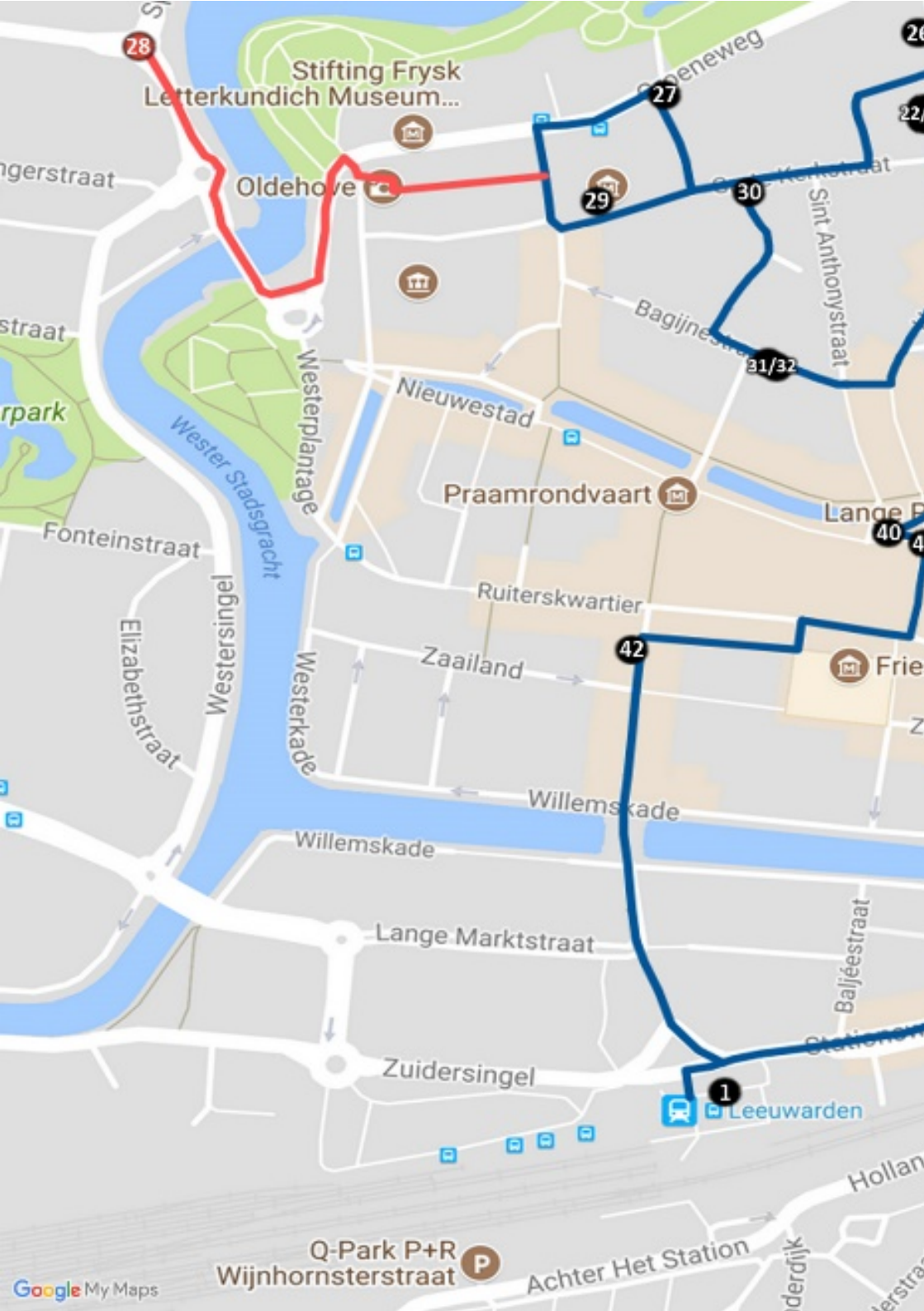
Ga nu de Huygenstraat in en rechts de Speelmanstraat in. Vanuit de Speelmanstraat ga je de tweede straat links in, de Krommejat (naambordje ontbreekt). Loop door tot het begin van het park. Daar zie je aan je linkerkant een poort met daarboven twee vissen.

21. Vissen boven poort

Jacobijnerkerkhof 4

Deze poort geeft nu toegang tot een woonhuis. Waar het vroeger toegang toe gaf is niet bekend, mogelijk is de poort elders van afkomstig. Boven de deur lijken twee vissen afgebeeld. Gezien de nabijheid van de Jacobijnerkerk (rechts) verwijzen de vissen waarschijnlijk symbolisch naar Christus. Dit heeft te maken met het Griekse woord voor vis, Ichthys. Dit staat voor Iesous CHristos, THEou Yious, Soter Christus, zoon van God, Verlosser.

Stifting Frysk
Letterkundich Museum...

Oldehove

Westerplantage
Wester Stadsgracht

Nieuwestad

Praamrondvaart

Ruiterskwartier

Zaailand

Willemskade

Willemskade

Lange Marktstraat

Zuidersingel

Leeuwarden

Q-Park P+R
Wijnhorsterstraat

Achter Het Station

Christenen gebruiken nog steeds het ichtusteken, een vis, om elkaar te (h)erkennen.

Vervolg de route en ga de eerst volgende straat links, de Grote Kerkstraat in. Ga daarna de eerste straat rechts. Dit is de Pijlsteeg. Loop door tot de kleine binnentuin links. Op de gevels van de gebouwen rondom de tuin zijn verschillende gevelstenen te zien. Velen zijn afkomstig van andere locaties en door het Fries Museum hier in 1929 geplaatst.

22. Sint Antonius (1929)

Eduard Jacobs (1859 - 1931), Pijlsteeg

Het pand met de gevelsteen van Sint Antonius hoorde vroeger bij het Sint Anthony Gasthuis iets verderop. De Heilige Antonius (251 - 356) is afgebeeld met een bel en een varken. Sint Antonius is o.a. de beschermheilige tegen ziekten van mens en vee. Er is geen éénduidige verklaring voor het varken dat hem altijd vergezelt. De oorsprong kan liggen in het gebruik van stadsvarkens die vroeger in bepaalde steden met een bel om de nek mochten rondscharrelen. De varkens hielden de straten vrij van eetbaar afval. Het vlees van de varkens was veelal bestemd voor de armen. Er gaat ook een verhaal dat Antonius een kreupel varken genezen zou hebben en dat deze uit dankbaarheid bij hem bleef. Op de gebouwen in deze buurt zie je meerdere keren de bel afgebeeld die verwijst naar het Sint Antony Gasthuis.

23. De Jonge Feniks

Pijlsteeg

De steen met de feniks in rode vlammen is afkomstig van een oliemolen aan de Zuidvliet die in 1904 afgebroken werd. De steen en de tekst eronder herinneren aan de herbouw van de molen in 1752, nadat deze door een brand was verwoest. De feniks verwijst naar de herrijzenis van de molen uit het vuur.

24. Dokkumer Trekschuit en wapen Leeuwarden

Pijlsteeg

De gevelsteen met een Dokkumer trekschuit en zwart paard is afkomstig van de Dokkumer Stal aan de Eebuurt welke gebouwd werd naar aanleiding van de aanleg van het jaagpad van Leeuwarden naar Dokkum in 1647. Boven de gevelsteen hangt het wapen van Leeuwarden met het jaartal 1638 en de letters S.P.Q.L. Deze letters staan voor Senatus Populusque Leovardiensis (de Senaat en het Volk van Leeuwarden).

25. De Gouden Wagen

Pijlsteeg

De gevelsteen met het onderschrift 'De Gouden Wagen' is afkomstig uit een herberg die in 1918 afgebroken werd en 'Het Gouden Wagentje' heette.

Loop nu de Pijlsteeg uit. Je komt uit op een kruising met twee oude grote gebouwen. Aan de rechterkant zie je het Natuurmuseum Fryslân (vroeger een weeshuis). Een bezoek is zeer aan te bevelen. Er zijn vaak tentoonstellingen met dieren in de hoofdrol. Links staat het Nieuw Sint Antonij Gasthuys. Loop rechtdoor naar de voorkant van het Sint Antonij Gasthuys links en bekijk het kunstwerk boven de ingang.

26. Sint Antonij Gasthuys (1682)

Perkswaltje 1

De ingang bestaat uit een oude poort afkomstig van het oude gasthuis in de Grote Kerkstraat dat in 1910 toegevoegd werd aan dit nieuwe gasthuis. In het midden zit Sint Antonius met een bel, een T-staf (ook wel een bisschopsstaf genoemd) die de herderlijke zorg symboliseert en een varken aan zijn rechterzijde. De man en vrouw naast Antonius zijn proveniers. Onder Antonius is de klok nogmaals afgebeeld geflankeerd door twee dolfinen. Vermoedelijk symboliseren de dolfinen hier Christus als redder der zielen.

Loop terug richting de Pijlsteeg en ga rechts het Perkswaltje in. Je loopt nu langs verschillende gebouwen en paviljoenen van het gasthuis waarop wapenschilden zijn te zien van geldschieters of weldoeners van het gasthuis: Burmania, Minnema, Auckema en Wiarda.

Vervolg het Perkswaltje dat naar links overgaat in de Wijde Gasthuissteeg. Ga aan het einde van deze steeg naar rechts, de Grote Kerkstraat in. Vervolg deze tot de eerstvolgende straat rechts en ga de Doelestraat in. Loop tot het einde van de straat dan zie je op de rechterhoek van de straat een bronzen zwaan.

27. Zwaan op Fryske Akademy (1960)

Chris Fokma (1927 - 2012), Doelestraat 8

In 1938 ontstond de Fryske Akademy dat onderzoek doet naar de Friese taal, geschiedenis en cultuur. Op de hoek van de gevel van het gebouw zie je een bronzen zwaan rondom het wapen van de Fryske Akademy. Het logo van de Fryske Akademy heeft ook de vleugels van een zwaan. De zwaan staat symbool voor Fryslân, de wijsheid, kracht en levensvatbaarheid (van een volk). Maar de zwaan kan met het wapen van de Fryske Akademy tussen zijn vleugels ook worden gezien als hoeder van de zuiverheid in de wetenschap omtrent Fryslân. De 23 wapenschilden zijn van de Friese gewesten die geïnvesteerd hebben in de uitbreiding van de Akademy.

Ga nu links de Groeneweg in en de eerstvolgende straat opnieuw links, het Heer Ivostraatje in. Op het plein rechts van je staat de scheve toren de Oldehove waarvan de bouw startte in 1529.

Vanaf dit punt kun je een omweg maken van 1 km naar het beeld van de bronzen koe 'Us Mem' (zie punt 28) die op de voorkant van deze wandelroute staat. Loop hiervoor naar de toren en naar de Torenstraat achter de toren en loop rechtsom de huizenrij naar de Westerplantage.

Ga bij de rotonde rechts en steek het water over bij de Vrouwenpoortsbrug. Ga rechts en loop tot aan de volgende rotonde waar het beeld van 'Us Mem' staat. Keer daarna weer terug naar het Heer Ivostraatje. Als je het beeld 'Us Mem' overslaat vervolg dan de route over het Heer Ivostraatje en ga de eerstvolgende straat links, de Grote Kerkstraat weer in. Een paar meter verder kom je aan de linkerkant het Prinsessehof tegen waarin nu het Keramiëkmuseum is gevestigd (zie punt 29).

28. Us Mem (1954)

Gerhardus Adema (1898 - 1981), rotonde Harlingersingel

Us Mem (Onze Moeder) staat icoon voor de welvaart van Friesland als gevolg van de veeteelt. Het was een geschenk van de trotse Friese veefokkers aan het Friesch Rundvee Stamboek ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum.

29. Prinsessehof (1693)

Grote Kerkstraat 11

Dit pand is gebouwd in 1693 als herenhuis. In de 18de eeuw was dit het stadspaleis van de prinses van Oranje Nassau, Marie-Louise van Hessen-Kassel (1688 - 1767), voorouder van de huidige koning en eigenaresse van een grote porseleincollectie. Een deel van haar collectie is in het Keramiëkmuseum te zien.

Op een aantal kapitelen (de bekroning van een zuil) is een adelaar staande op een lam te zien en links en rechts daarvan twee griffioenen.

De precieze betekenis van deze combinatie dieren is onduidelijk, maar ze lijken gezamenlijk op een religieuze wijze naar de overwinning van het goede te verwijzen. De adelaar, als heerser van de lucht, is het Bijbelse symbool voor Johannes de Evangelist. De vogel verwijst zodoende naar het hemels perspectief of de opgang naar de hemel. Het lam, staande voor reinheid, onschuld en opofferingsgezindheid, is in de kerkelijke geschiedenis het symbool van Jezus, die als Lam Gods de zonden van de mens op zich nam. De griffioenen rechts en links van de adelaar zijn heerser van twee rijken: de aarde en de lucht. Daardoor verbinden ze het aardse en het hemelse rijk en bewaken ze het goddelijke licht. De zwarte raven of kraaien zijn duivenafschrikkers. In 1898 was het huis het geboortehuis van de graficus Maurits Cornelis Escher (1898 - 1972). Het kunstwerk met de duiven aan de gevel links herinnert aan deze wereldberoemde kunstenaar en is gebaseerd op zijn houten kunstwerk genaamd Regular Division of the Plane With Birds.

Vervolg de route door de Grote Kerkstraat. Je loopt langs de Stadhoudelijke stallen en rijsschool uit 1680 (aan je linkerzijde) en gaat dan de eerste straat rechts in, de Bollemanssteeg. Op de hoek van deze straat zie je aan de linkerkant een gevelsteen met een zwarte stier.

30. De Bolle (1992)

Hans 't Mannetje (1944 - 2016), Bollemanssteeg 64

De gevelsteen verwijst naar de stadsstier die in de Middeleeuwen in deze steeg zijn onderkomen had, een soort middeleeuws station voor kunstmatige inseminatie. Een stier heet in het Fries ook wel een bolle en de bolleman was de persoon die de stier verzorgde.

Halverwege de Bollemanssteeg zie je links een hekwerk met een koe. Onderin het hekwerk zijn nog meer runderen te ontdekken. Ga aan het einde van de Bollemanssteeg links de Bagijnestraat in en loop tot nummer 52 en 54.

31. Wapen Nauta Buma (1725)

Bagijnestraat 52

Op de gevelsteen op dit pand zie je twee familiewapens van lakenverkopers: die van Roelof Nauta (links) en die van Antje Buma (rechts) met een zwarte adelaar en een wit paard of ezel onder een boom.

Op het volgende huis, nr. 54, zie je een bovenlicht met een gouden paard.

32. Bovenlicht 't Gulden Paerdt (2005)

Bagijnestraat 54

De eigenaren van dit pand zijn paardenliefhebbers, met name van Friese paarden.

Het bovenlicht hebben ze zelf aangeschaft en passend laten maken voor het bovenraam. De naam van het pand hebben ze bedacht samen met het Historisch Centrum Friesland en de gemeente Leeuwarden. Mogelijk bevond zich rond 1700 een paardenstal onder het huis.

Loop de Bagijnestraat uit en ga de tweede straat links, de Weerd in.

De Weerd komt uit op het Hofplein waar rechts het stadhuis van Leeuwarden staat.

33. Stadhuis (1715)

Gerbrandus van der Haven (1690 - 1765), Hofplein 38

De beelden links en rechts boven de entree zijn volgens historische bronnen de personificaties van de eronder geschreven Latijnse wapenspreuk 'Pace et iustitia' (vrede en gerechtigheid), maar ze tonen ook andere deugden. De beeldhouwer Gerbrandus van der Haven ging vrij om met de elementen in de symboliek die voor die tijd gebruikelijk waren en verbond de figuren ook met lokale betekenissen.

De vrouw links lijkt de Romeinse godin Concordia te zijn en staat voor eendracht. Ze heeft een olijftak in haar rechterhand (symbool van vrede) en in haar linkerhand de hoorn des overvloeds (symbool van welvaart). De vrouw rechts lijkt de Griekse godin Artemis (door de Romeinen Diana genoemd) te zijn. Ze heeft een pijlenkoker en bijl bij haar rechterhand (symbolen van gezag en het bewaken van het recht en de vrede) en een vrijheidsmuts in haar linkerhand. Bij haar linkervoet staat een kat die hier vrijheid en onafhankelijkheid symboliseert.

In het fronton dat door Pieter Nauta is gemaakt, zie je in het midden de Stedemaagd met in haar linkerhand een speer. Zij is de verpersoonlijking van een stad of een land en houdt met haar rechterhand het gekroonde wapen van Leeuwarden vast. Rondom haar zijn putti (mollige kinderfiguren) met verschillende attributen. De putti rechts van de stedemaagd symboliseren verstandigheid (putto met spiegel) en voorzichtigheid (putto met slang rondom rechterarm). De putti rechts van de stedemaagd symboliseren de wet (putto met een tablet) en rechtvaardigheid (geblinddoekte putto met weegschaal en zwaard). Op de hoeken blazen putti op een bazuin als aankondigers van het symbolische tafereel. Aan weerszijden van de stedemaagd zijn leeuwen als symbool van gezag afgebeeld.

Vervolg het Hofplein dat overgaat in het Gouverneursplein. Tegen de gevel rechts die ook nog onderdeel uitmaakt van het stadhuis zie je het wapen van Leeuwarden met een grote gouden leeuw. Verderop links, op het Gouverneursplein 35, zie je een gevelsteen met een ooievaar onder de letters 'De Walrus'.

34. In De Ojevaer

Gouverneursplein 35

Deze oude gevelsteen behoort officieel niet op dit pand, maar is afkomstig van een gesloopt bordeel aan de Weaze 38. De afbeelding van de ooievaar als brenger van baby's gaat zeker terug tot de 13^e eeuw. De dolk door de hals van deze ooievaar verwijst naar anticonceptie. Als je destijds namelijk het bordeel binnenging had je de garantie dat je er niemand zwanger zou maken.

Ga nu rechts de Sint-Jacobsstraat in. Net na de eerste straat rechts (Auckamastraatje) zie je op het pand op de hoek rechts een gevelsteen met een blauwe os.

35. In de Blawe Os (1612)

Sint-Jacobsstraat 31

Deze gevelsteen is afkomstig van een afgebroken pand in de Nieuwstad waar waarschijnlijk een vleeshouwerij was. Sinds 1998 is de gevelsteen op dit pand in de Sint-Jacobsstraat te zien.

Loop verder tot aan Sint-Jacobsstraat 11 waar boven de ingang een snijraam met een feniks is aangebracht.

36. Feniks (1994)

Maarten Robert, Sint-Jacobsstraat 11

Dit pand dateert uit 1665, maar het snijraam met de feniks werd pas in 1994 aangebracht nadat het pand door de Woningstichting Patrimonium was gerestaureerd en er 16 appartementen in aanbracht. De feniks, een fabeldier en symbool voor wedergeboorte, herinnert aan het hotel Phoenix dat zich hier vanaf 1823 tot 1940 bevond, maar symboliseert ook de herrijzenis van het gebouw na de restauratie. De gevel is verder versierd met festoenen, versieringen met fruit, bladeren en bloemen in de vorm van slingers.

Loop verder, ga over de 'brug' en ga linksaf het Naauw op. Links op het tweede pand aan de andere kant van het water zie je bovenaan het hoofd van de Romeinse god Mercurius en twee koppen van honden.

37. Mercurius en honden (1905)

Willem Cornelis de Groot (1853 - 1939), Naauw 3

Het hoofd van Mercurius met gevleugelde helm, god van de handel en reizigers, bevindt zich hier op een voormalig winkelpand. Een niveau lager zie je twee koppen van honden die als boodschappers fungeren voor de god.

Ga terug naar de 'brug' en wandel rechtdoor langs het water (het water blijft aan je rechterhand). Je loopt nu direct op De Waag af waar op iedere hoek een leeuw staat.

38. De Waag (1598)

Thomas Adrianus Romein (1811 - 1883, architect), Nieuwestad 148

Leeuwarden haalde haar inkomsten vooral uit de zuivelhandel met behulp van waaggelden ofwel het bedrag dat kooplieden moesten betalen voor het gewicht van de verschillende goederen die ze wilden verhandelen.

In de waag werden vooral boter en kaas gewogen. Op elke hoek van de waag staat een leeuw als schildhouder met het wapen van Leeuwarden. Aan de andere kant van de waag staat een beeld uit 1979 van Jits Bakker (1937 - 2014) van een vrouw die boter staat te karnen.

Loop rechts langs de Waag (langs het water). Aan de overkant van het water op de top van een klokgevel van een pand is een reliëf met een witte beer (ijsbeer) afgebeeld.

39. De witte beer (1770)

Nieuwestad 121

Eind 17^e eeuw was dit het huis van een handelaar in pelzen. Er was een uithangteken met een beer en de spreuk: 'In de witte beer verkoopt men bont en leer.' Het is niet bekend wanneer de beer is aangebracht. Mogelijk werd er ook bont afkomstig van ijsberen verkocht. Nederland begon vanaf de 17^e eeuw immers met de commerciële walvisvaart in de noordelijke wateren en stopte daarmee in 1873.

Na de Tweede Wereldoorlog was er een tekort aan oliën en vetten en hervatte Nederland de walvisvaart, maar toen richting de Zuidpool. Dit duurde tot 1964.

Eind 19^e eeuw bevond zich in het pand een borstel- en schoonmaak-artikelenbedrijf dat 'De Witte Beer' heette. Het bedrijf ontleende zijn naam aan de witte beer in de klokgevel, mogelijk omdat de kleur wit symbool staat voor maagdelijkheid en reinheid.

Loop verder door naar het grote bronzen beeld van een Fries paard links van de brug.

40. Het Friesche Paard (1981)

Auke Hettema (1927 - 2004), Waagplein/Nieuwestad

Dit bronzen Friesche paard werd in 1981 cadeau gegeven aan de stad naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de Koopmans Meelfabrieken die gevestigd zijn in Leeuwarden. Het meel werd vroeger gemalen met behulp van een rosmolen waarin paarden rondliepen. Voor het beeld stond de hengst 'Dagho' model, een Fries stamboek paard. Op de sokkel staat een Fries gedicht van Freark Dam (1924 - 2002).

Loop een klein stukje terug en ga meteen rechts de Oude Lombardsteeg in waarboven het skelet van een walvis hangt.

41. Passage de la Baleine (2015)

Giny Vos, Oude Lombardsteeg

De vondsten van walvisbotten in Friesland hebben de kunstenaars geïnspireerd tot het ontwerp van de skeletpassage met een aluminium kunstwerk van een skelet van een walvis van 60 meter lang. In het kunstwerk komen de passages in Parijs en de geschiedenis van Friesland samen. De LED-verlichting in de ribben van het skelet brengt in het donker de walvis die klem lijkt te zitten weer in beweging.

Loop de Oude Lombardsteeg uit, onder de walvis door, en ga aan het einde naar rechts het Ruiterskwartier in. Ga dan de tweede smalle straat links die uitkomt op het Wilhelminaplein. Je staat nu vlakbij de ingang van het Fries Museum. Loop dan naar rechts richting het gebouw met de acht Korintische zuilen. Dit is het Paleis van Justitie.

42. Paleis van Justitie (1851)

Thomas Adrianus Romein (1811 - 1883, architect), Wilhelminaplein 1

In het fronton van het Paleis van Justitie zie je het gekroonde wapen van Nederland dat wordt geflankeerd door twee leeuwen.

Dit was het laatste kunstwerk van de Leeuwarder dierenroute. Je kunt vanaf hier teruglopen naar het NS-station Leeuwarden of het Fries Museum bezoeken.

Om terug te keren naar het NS station Leeuwarden vervolg je de route over het Wilhelminaplein en ga je de Prins Hendrikstraat in die weer overgaat in de Sophialaan die uitkomt op het Stationsplein. Aan de gevel van Sophialaan 1 zijn nog twee hondenkoppen en leeuwenkoppen te zien.

DIERMANAGEMENT STUDEREN BIJ VAN HALL LARENSTEIN

Deze Dierenkunstroute is mede tot stand gekomen door studenten van de opleiding Diermanagement van hogeschool Van Hall Larenstein. Diermanagement is dé managementopleiding op het gebied van mens-dierrelaties en het welzijn van dieren. De opleiding richt zich voornamelijk op non-productiedieren en de sector daaromheen. Daarmee is de opleiding uniek in Europa! Je maakt kennis met verschillende werkvelden, zoals Dier en bedrijf, Dier en samenleving, Wildlife Management, Dieren in de zorg, Paard en management, Proefdierbeheer en Natuureducatie. Door de keuzes die je tijdens je studie maakt en de stages die je gaat doen, bepaal je zelf waarin je je gaat specialiseren.

Kijk voor meer informatie op www.hvhl.nl/diermanagement of voor al onze groene studies op www.hvhl.nl/studeren/opleidingen

Van Hall Larenstein is een internationale groene kennisinstelling die proactieve professionals opleidt zodat zij op een verantwoorde en ondernemende wijze een positieve bijdrage leveren aan een duurzame samenleving.

HET DIERENMUSEUM - OVER DE RELATIE TUSSEN MENS EN DIER

Het Dierenmuseum is een virtueel museum en te vinden op www.dierenmuseum.nl

Dit is de zesde stadswandeling die het Dierenmuseum heeft ontwikkeld. Ditmaal met studenten van Van Hall Larenstein. Eerder zijn er wandelingen gemaakt in Nootdorp, Den Haag, Rotterdam, Delft en Gouda.

Het idee om stadswandelingen langs dierenkunst te maken ontstond door de ontdekking dat sommige steden qua dierenkunst ware juweeltjes zijn. Als je goed kijkt zie je op straat de mooiste dierenbeelden en op gebouwen de mooiste dierenornamenten, -reliëfs en gevelstenen met dieren. Eigenlijk is de stad een dierenmuseum!

Naast dierenkunst op straat en de diepere (symbolische) betekenis die daar achter schuil gaat, belicht het Dierenmuseum de wijze waarop we met dieren omgaan vanuit een cultuurhistorisch perspectief. Op de website staan de volgende thema's centraal: Wat weten we over dieren? Hoe denken we over dieren? Hoe gaan we om met dieren en hoe is het gesteld met hun welzijn? Hoe zien we dieren in de kunst? En wat is dierenliefde? Dat laatste thema belicht de relatie mens-dier vanuit een psychologische invalshoek.

Het Dierenmuseum wordt beheerd door Henny van Rij. Zij geeft ook lezingen over dierenkunst op straat. Interesse? Mail dan naar info@dierenmuseum.nl of kijk op www.dierenmuseum.nl

COLOFON

Dit is een uitgave van [Het Dierenmuseum](#) en [hogeschool Van Hall Larenstein](#).

Redactie : Iris Eringa, Kato Frederix en Henny van Rij
Fotografie : Kato Frederix en Henny van Rij
Vormgeving : Harry van Oers en Henny van Rij

Heb je nog vragen of opmerkingen over de route?

Of ben je geïnteresseerd in een lezing over dierenkunst in de stad?

Mail dan naar info@dierenmuseum.nl of kijk op www.dierenmuseum.nl

Websites van musea waar je tijdens de wandeling langskomt:

Fries Museum : www.friesmuseum.nl

Keramiëkmuseum : www.princessehof.nl

Natuurmuseum Fryslân : www.natuurmuseumfryslan.nl

©Dierenmuseum 2018